

УДК 811.161.2:81'373.611

Е. А. Семененко

СТИЛІСТИКА ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ТА ЗАГАЛЬНОФІЛОЛОГІЧНА ДИСЦИПЛІНА. АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ. ПРЕДМЕТ І ПРОБЛЕМАТИКА

У статті висвітлюються проблемні питання, пов'язані з визначенням статусу, предмета, об'єктів і одиниць дослідження такої мовознавчої дисципліни, як лінгвостилістика, її співвідношення з поетикою та літературознавчою стилістикою. аналізуються актуальні для сучасного рівня напрями всередині стилістики.

Ключові слова: лінгвостилістика, поетика, літературознавча стилістика.

The article deals with problems connected with the definition of the status, subject, objects and units of research of such a linguistic branch of science as linguostylistics, its correlations with the theory of poetry and with the literary stylistics. Modern tendencies existing within the stylistics are also analysed.

Key-words: linguostylistics, poetry, literary stylistics.

Однією з самостійних дисциплін загального мовознавства, що зазнала останнім часом бурхливого розвитку, слід визнати стилістику. Предмет, об'єкт, одиниці, проблематика цієї дисципліни ще не знайшли свого остаточного визначення. У науковому середо-

вищі активно продовжуються дискусії навколо статусу цієї науки, її локалізації у системі інших мовознавчих та / або літературознавчих дисциплін. Велика кількість літературознавців взагалі заперечує можливість включення стилістики та поетики до кола лінгвістичних дисциплін і навіть не визнає її суміжною ланкою, яка об'єднує інтереси як мовознавців, так і літературознавців.

Дослідники-лінгвостилісти уточнюють, що стилістика як окрема дисципліна виникла на межі граматики та вивчення мови художньої літератури [3: 12; 4: 187], а Г. О. Винокур підкреслює, що стилістика, яка спирається на лінгвістику, не співвідноситься з різними рівнями вивчення мови (фонетика, граматика, семасіологія), й вважає, що перехід до стилістики відбувається від цих трьох дисциплін, взятих у сукупності [11: 316-317]. На думку С. Сапорти, стилістика цілком залежить від лінгвістики, оскільки стиль не можна описати без опори на граматику, але якщо мета граматичного опису полягає переважно у передбаченні, то мета стилістики — класифікація [18: 113].

Знайомство з науковою літературою з проблем лінгвостилістики дозволяє окреслити “занадто широке” коло завдань цієї комплексної дисципліни, що свідчить про те, що в її межах визріли й виокремилися / виокремлюються різні самостійні напрями зі своїми об'єктами та одиницями, зі своєю термінологією (напр., стилістика декодування — код, канал, джерело, адресант, адресат (отримувач, реципієнт), компресія, надмірність, інтерпретація, крок квантування, перешкода, зчеплення, конвергенція, іррадіація, транспозиція, актуалізація / автоматизація, зрадливе очікування, імплікація і т. ін.) і методами дослідження, що не завжди усвідомлюється навіть тими, хто працює в цій галузі. Основними завданнями лінгвостилістики визнають вивчення закономірності вибору засобів, здатних адекватно відбити ту або іншу соціально-рольову чи емоційно забарвлену інтенцію мовця-індивіда саме як суб'єкта мовлення [22: 9-10]; принципи та ефект вибору й використання лексичних, граматичних та взагалі мовних засобів для передачі думок й емоцій в різних умовах спілкування [2: 7]; емоційну експресію елементів мовної системи, а також взаємодію мовленнєвих фактів [4: 225]; додаткову інформацію, що накладається на предметно-логічний зміст і т. ін.

І. Р. Гальперін так визначав об'єкти вивчення стилістики й структурував їх: перший — загальне поняття про стиль і предмет стилістики; другий — функціональні стилі мови як різновиди літературної мови; третій — засоби комбінаторики мовних засобів, що уможливають передачу додаткової суперлінійної інформації; четвертий — індивідуальний стиль автора як особлива комбінація мовних засобів і п'ятий об'єкт — особлива форма комунікації — поетичне мовлення в його формально-структурних і смислових різновидах [13: 16]. А беручи участь в обговоренні питань щодо предмету вивчення лінгвостилістики, він вирізняв такі два напрями: вивчення мовних засобів, здатних у взаємодії з нейтральними мовними засобами передавати додаткову естетичну інформацію, та типологічний опис текстів, стилістична диференціація яких викристалізувалася у сучасній літературній мові у зв'язку з їх специфічними функціями, зумовленими сферами спілкування [12: 5].

Дещо інші аспекти відбиті у визначенні стилістики, запропонованому І. К. Білодідом, де стилістика визначається як “наука про стилістичну систему національної мови, про її зміст, сутність, тобто про те, що є стилістичним у засобах усіх інших систем (рівнів) цієї мови; це наука про інтелектуальні (смислові) та експресивні відтінки співвідносних, паралельних чи синонімічних виразів мови; предметом стилістики є також вивчення різновидів (типів) літературної мови, засобів і шляхів організації і використання виразових, зображувальних засобів мови в різних стилях літературної мови й літературного мовлення” [7: 22].

На сучасному етапі розвитку мовознавства спостерігаємо різні спроби структурувати та відмежувати самостійні напрями всередині стилістики. Є спроби виокремити такі напрями у зв'язку із розумінням комплексу проблем, які вивчає кожен з них: функціональна стилістика, стилістика мовних одиниць, стилістика тексту, стилістика художнього мовлення, прикладна, практична стилістика [6: 334-336]; стилістика мови, або структурна стилістика, стилістика мовлення, стилістика художньої літератури (до її складу прилучається теорія та історія поетичної мови й поетика) [10: 5]; загальна, часткова та індивідуальна стилістика [4: 5-20], дескриптивна, текстова, функціональна, прагматична, історична стилісти-

ки, стилістика мови художньої літератури; практична та теоретична стилістика — (до складу останньої входять генетична стилістика “від автора”; іманентна стилістика — вивчає внутрішню будову самого тексту; інтерпретаційна стилістика — стилістика адресата). Виокремлюють також зіставну стилістику (порівняння виражальних засобів різних мов), яка згодом розділилася на практичну та теоретичну [20: 492-494]). Дослідник П. Гіро виділяє два напрями: стилістика мовлення й стилістика мови. Стилiстика мовлення — це стилістика тексту, це стилістичний аналіз та інтерпретація текстів, метою якої є виявлення, опис і тлумачення стилістичних ефектів в їх специфічних контекстах. Стилiстика мови має за мету класифікацію стилістичних ефектів по категоріях, які їх породжують. До складу стилістики мови входять три напрями: описова, функціональна та генетична стилістика. Завдання описової стилістики полягає в інвентаризації різновидів стилістичного забарвлення й тих засобів, якими може користуватися письменник для створення специфічних ефектів у тексті. Функціональна стилістика вивчає залежність вибору стилістичних засобів від умов комунікації, тобто від жанру у широкому розумінні цього слова. Генетична стилістика вивчає стилістичні засоби, які притаманні письменнику чи групі письменників, вибір яких залежить від культури, світосприйняття, темпераменту та інших особливостей письменника [14: 35-68]. Пропонується також виділити такий напрям стилістики, як графічна стилістика, завданням якої має бути вивчення впливу графо-стилістичних маркованих форм на зорове сприйняття людини, тобто впливу паралінгвістичних засобів письмових текстів [9: 29].

Стилiстика, витоки якої знаходимо у “Поетиці” Арістотеля, спершу мала на меті розроблення прескрипцій щодо функціонування мови у суспільстві. Кінцевою метою сучасної стилістики є спроби всебічного вивчення виражального потенціалу мови й мовлення та остаточного з’ясування аспектів вивчення обраного для дослідження субстрату.

Протягом 2-ї половини ХХ ст. все наполегливіше здійснювалися спроби роз’єднати, розділити традиційно єдину стилістику на лінгвостилістику та на незалежну від лінгвостилістики літературознавчу стилістику. Нами поділяється точка зору тих дослід-

ників, котрі вважають, що це два аспекти однієї дисципліни й що без лінгвостилістики немає повноцінної літературознавчої стилістики.

Обстоюючи специфіку та повновладдя літературознавчої стилістики, деякі прихильники займають полемічну й навіть іронічну позицію щодо лінгвостилістики, особливо коли йдеться про вивчення поетичної мови [19: 138-140; 5: 164; 17: 122 та ін.]. На це неодноразово вказував ще Р. Якобсон: “Лінгвісти, які зважуються взятися за вивчення поетичної мови, зустрічають різку відсіч з боку літературознавців, більшість з яких взагалі заперечує право лінгвістів досліджувати поезію. У крайньому випадку вони згодні визнати лінгвістику допоміжною дисципліною, що обслуговує поетику. Усі ці обмеження й заборони ґрунтуються на старезних забобонах, які або позбавляють лінгвістику її головного об’єкта — вивчення вербальної форми вкупі з її функціями, — або залишають за лінгвістикою право на вивчення лише однієї з численних функцій мови, а саме функції референції” [24: 80]. Відомо, що М. М. Бахтін не визнавав існування лінгвостилістики й взагалі скептично ставився до будь-яких спроб лінгвістичного вивчення художнього (поетичного) мовлення. Він помилково, на наш погляд, стверджував, що “мова у своїй лінгвістичній визначеності до естетичного об’єкта мистецтва не входить” [5: 164]. Розкриваючи зміст терміна філологія, С. С. Аверинцев вкрай полемічно визначив статус лінгвістики та літературознавства: “Внутрішня структура філології двополюсна: на одному полюсі — найскромніша служба “при тексті”, що не дозволяє відступу від його конкретності, на другому — універсальність, межі якої неможливо окреслити заздалегідь” [1: 544].

Вагомим аргументом у суперечках з “радикальними” літературознавцями є твердження Л. В. Щерби, котрий визначав мету витлумачення художнього твору як показ тих лінгвістичних засобів, за допомогою яких передається ідейний та емоційний зміст твору. “Що лінгвіст має вміти доводити до свідомості всі ці засоби, у тому не може бути ніякого сумніву. Але це мають вміти робити й літературознавці, оскільки не можуть же вони задовольнятися інтуїцією й розмірковувати над ідеями, які вони, може бути, неправильно вчитали з тексту” [23: 7].

Саме теоретична стилістика з її тричасною будовою (генетична, іманентна, інтерпретаційна) утворює паралель з літературознавчою стилістикою, в якій так само вивчають “образ автора”, проблему структури тексту (структуральна поетика) і проблему адресата. Саме ці галузі стилістики слід визнати спільними для лінгвістичної та літературознавчої стилістики.

Ми вважаємо за потрібне визначити, що розв’язанню проблеми протистояння лінгвістів і літературознавців може сприяти відновлення втраченої спадкоємності та взаємозалежності лінгвістичних та літературознавчих стилістичних категорій, створення системи відповідних підходів і методик для спільного об’єкта вивчення.

Слушними слід визнати спроби деяких лінгвостилістів окреслити коло проблем, які є домінантними для кожного з двох відгалужень генетично єдиної науки стилістики.

Зазначаючи, що найбільший інтерес для літературознавця становить стилістика тексту (лінгвостилістика) й визначаючи її матеріальною базою для літературно-художньої критики, звертаємо увагу на те, що в мовознавстві й літературознавстві останніх десятиріч визначилися два дослідницькі напрями. Їх можна представити формулами “мова — текст” для першого й “текст — мова” для другого. У першому випадку основою вивчення є мова, й текст аналізується з лінгвістичних позицій, у другому — текст, а мова досліджується у художньо-естетичній проекції та є допоміжним матеріалом для літературознавства [19: 125].

Своєрідно розв’язує цю проблему І. В. Арнольд. З її точки зору, і лінгвістична і літературознавча стилістика вивчає мовні одиниці на фоні їх оточення, але лінгвістична вивчає парадигматичне оточення і роль даної одиниці у мовній системі, а літературознавча — синтагматичне оточення й роль одиниці у структурі даного тексту [2: 17]. Дане твердження небездоганне й спірне, бо лінгвостилістика, що вивчає мовні факти художніх творів, сама будується на синтагматичному аспекті вивчення функціонування мовних елементів у контексті, хоча може займатися й парадигматичним аспектом.

Термінологічно це інший напрям лінгвостилістики, що має назву описова стилістика [14: 41], стилістика засобів і ресурсів мови

[8: 59], квантитативно-конотативна стилістика [16: 31-32], онома-тологічна стилістика, або стилістика одиниць.

Таке розмежування аспектів у вивченні художнього тексту лінгвістами та літературознавцями, сформульоване І. В. Арнольд, можна прийняти тільки у широкому розумінні парадигматики й синтагматики. До цього визначення наближається твердження А. Хілла, котрий теж обмежує царину лінгвостилістики реченням, хоча насправді це вже давно не відповідає лінгвостилістичній практиці. Стилістика визначається як те, що не може бути виявлене всередині одного речення чи групи речень, якщо не враховувати їх взаємозв'язок. Він стверджує, що існує галузь науки, яка досліджує деталі (елементи) усередині речень. Ця галузь зветься лінгвістика. Більш широка галузь, що не обмежується окремими реченнями, визначається як стилістика [21: 179].

Найбільш прийнятним і обґрунтованим, на наш погляд, є таке бачення проблеми: стилістика художнього мовлення як лінгвістична дисципліна і літературознавча стилістика (поетика, теорія літератури) мають спільний об'єкт вивчення — художній (прозовий/поетичний) текст як естетичний феномен словесного мистецтва. Але вивчення цього об'єкта відбувається під різними кутами зору, спирається на різні предметні і наукові настанови, з'ясовуються різні методики і наукові парадигми. І кожен з цих підходів має право на існування [Див.: 15: 10-37].

Розглянуті точки зору щодо архітектоніки, структури, завдань, проблематики, субстрату, предмета, об'єкта, одиниць стилістики ще остаточно не визначені. Багато питань є дискусійними, кількість напрямів чітко не визначена, точки зору дослідників є суперечливими. Різноманітність підходів зумовлена складністю об'єкта, який потребує подальшого дослідження. Розуміння стилістики як такої, що має будову бінарної опозиції: лінгвістичної стилістики і літературознавчої стилістики теж не є бездоганим.

Спірною є й роль, яку, на думку деяких літературознавців, має виконувати у цьому тандемі саме лінгвостилістика. Стилістика як загально-філологічна дисципліна розвивається інтенсивно й екстенсивно. Ми визнаємо цю дисципліну зоною перетину інтересів лінгвістики й літературознавства, де плідна співпраця не тільки бажана, а й можлива.

1. *Аверинцев С. С.* Филология // ЛЭС. — М., 1990.
2. *Арнольд И. В.* Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования. — М., 1990.
3. *Ахманова О. С., Натан Л. Н., Полторацкий А. Н., Фатющенко В. И.* О принципах и методах лингвостилистического исследования. — М., 1966.
4. *Балли Ш.* Французская стилистика. — М., 1961.
5. *Бахтин М. М.* Вопросы литературы и эстетики. — М., 1965.
6. *Бельчиков Ю. А.* Стилистика // Русский язык. Энциклопедия. — М., 1979.
7. *Білодід І. К.* Вступ // Сучасна українська літературна мова. Стилїстика. — К., 1973.
8. *Бондалетов В. Д.* Стилистическая культура языка и структура современной стилистики // Основные понятия и категории лингвостилистики. — Пермь, 1982.
9. *Введенкина Л. Г.* Стилистические возможности видеографической системы французского языка // Проблемы лингвистической стилистики. — М., 1969.
10. *Виноградов В. В.* Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. — М., 1963.
11. *Винокур Г. О.* О задачах истории языка // Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX вв. в очерках и извлечениях. — М., 1965. — Ч. 2.
12. *Гальперин И. Р.* Проблемы лингвостилистики // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвостилистика. — М., 1980. — Вып. 9.
13. *Гальперин И. Р.* О понятиях “стиль” и “стилистика” // Вопросы языкознания. — 1973. — №3.
14. *Гиро П.* Разделы и направления стилистики и их проблематика // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвостилистика. — М., 1980. — Вып. 9.
15. *Кожин А. И.* Язык художественной литературы как эстетически стимулируемая форма существования литературного языка // Структура и функционирование поэтического текста: Очерки лингвистической поэтики. — М., 1985.
16. *Кожина М. Н.* Стилистика русского языка. — М., 1983.
17. *Кожин В. В.* Три шедевра русской классики. — М., 1971.
18. *Сапорта С.* Применение лингвистики в изучении поэтического языка // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвостилистика. — М., 1980. — Вып. 9.
19. *Степанов Г. В.* Язык. Литература. Поэтика. — М., 1988.
20. *Степанов Ю. С.* Стилистика // ЛЭС. — М., 1990.
21. *Хилл А.* Программа определения понятия литература // Семиотика и искусствометрия. — М., 1972.
22. *Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности.* — М., 1991.
23. *Щерба Л. В.* Избранные работы по русскому языку. — М., 1957.
24. *Якобсон Р.* Работы по поэтике. — М., 1987.